

הרב איתם הנקין

עדויות של הרב הוטנר אודות הראי"ה קוק והאוניברסיטה העברית

הקדמה
שתי גרסאות לסיפור
עימות מול הנתונים העובדתיים
תיאור ההתרחשויות כפי שהיו
הערה לסיום

הקדמה

עדויות מפורסמות של רבי יצחק הוטנר זצ"ל, שסופרה על ידו הן בכתב והן בעל פה, עוסקות בנסיבות השתתפותו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בטקס פתיחת האוניברסיטה העברית בהר הצופים (ז' ניסן תרפ"ה), ובגורלן של הנסיבות הללו מאוחר יותר. במאמר זה אבקש לנתח את פרטי העדות הזו תוך עימות והשוואה בין מקורותיה ומול פרטים מקבילים ממקורות אחרים, במטרה לחתור ככל האפשר לבירור העובדות כפי שהתרחשו.

שתי גרסאות לסיפור

עדויות של הרב הוטנר פורסמה בשני מקורות בלתי תלויים, האחד מבוסס על דבריו שבעל-פה והשני הוא דבריו שבכתב. המקום הראשון בו נדפסה העדות הוא ספרו של ר' שלמה זלמן זוננפלד 'האיש על החומה' (חלק שלישי, ירושלים תשל"ה), שם נאמר כי הסיפור "נרשם ע"י כותב הטורים מפיו של ראש הישיבה [=הרב הוטנר], הסיפור כולו אף הוקלט מפיו ע"י הרב יוסף בוקסבו[ו]ים¹. כתריסר שנים מאוחר יותר נדפס ספרו של הרב משה צבי נריה 'בשדה הראי"ה' (כפר הרא"ה תשמ"ז), ובו פרק מאלף העוסק בקשריו של הרב הוטנר עם הראי"ה; בין המסמכים שהובאו לאורך הפרק נמצא מכתב ששלח הרב הוטנר אל הרב נריה עשרים וחמש שנה קודם, עוד בשנת תשכ"ב, ובו כתב בעצמו את עיקרי העדות.

1 'האיש על החומה' חלק שלישי, ירושלים תשל"ה, עמ' 412. בתשל"ט נדפסה גרסה נוספת של העדות בספרו של חיים ליפשיץ 'שבחי הראי"ה' (עמ' קצ"ח), אך אין ספק כי היא מבוססת על 'האיש על החומה'.

מכתבו של הרב הוטנר לרב נריה נכתב אמנם כמה וכמה שנים לפני ששמע זאת ממנו רש"ז זוננפלד, ובנוסף מדובר בדברים שבכתב העדיפים מטבעם על דברים שבעל פה, אך כיוון שגרסת 'האיש על החומה' היא שפרסמה את העדות ברבים נפתח את דיונו בה. יש להקדים כי הגם שרש"ז זוננפלד כותב כאמור שהדברים "נרשמו מפיו" של הרב הוטנר, ברור כי אין הכוונה שהם הוכתבו אל הדף מילה במילה כפי שנאמרו; הסיפור כולו (שהושמע במקור באידיש) מתואר בגוף שלישי - כלומר שהוא לא רק תורגם, אלא אף סוגנן ונערך על ידי מחבר הספר.²

אחרי חג הפסח של ניסן תרפ"ה, כשהגיע [הרב הוטנר] בבחרותו ללמוד בישיבת חברון, הלך לבקר את הרב קוק, שהיה קרוב רחוק של משפחתו. [...] בהמשך השיחה נקרא הרב קוק לשיחה טלפונית דחופה בחדר הסמוך. בדרך חזרתו מהמשרד לחדרו, קלט הרב קוק שיחה של בן אחיו הרב רפאל קוק עם מישהו, כשבסופה פרץ ר' רפאל בצחוק קולני. לשאלת הרב קוק 'לצחוק מה זה עושה?', השיב ר' רפאל: בחור זה שאתו שוחחתי בא זה עתה מהאוניברסיטה שעל הר הצופים, שם שמע הרצאה מהפרופ' טורטשינר (טורטיני), ראש הקתדרה לביקורת המקרא [...]

למשמע דברי ההבל של אותו 'יודע ספר' מחכמי ומורי האוניברסיטה, לבשו פניו של הרב קוק ארשת של רצינות, וכשדוק של עצבות נסוכה עליו חזר לחדרו, התיישב בכורסתו ושקע בהרהורים. מה לו לכב' שנתעצב אל לבו? שאלהו הבחור [=הרב הוטנר]. "דע לד, יקירי", השיב הרב קוק ואמר, "כאשר בא אלי חיים וייצמן להזמיני לטכס חנוכת האוניברסיטה, סירבתי בתוקף להזמנה. וכאשר וייצמן לא הרפה ממני והפציר בי להשתתף, אמרתי לו שבתור רב ראשי ומנהיג רוחני של העדה היהודית בא", לא אוכל להשתתף בחנוכת מכללה עברית שבה תהיה גם קתדרה ללמוד 'ביקורת המקרא'. ורק אחרי שוייצמן הבטיח לי חגיגת שלא תהא באוניברסיטה העברית קתדרה לביקורת המקרא, הסכמתי לבוא לטכס החגיגי של חנוכת האוניברסיטה. והנה נתברר לי שוייצמן רימה אותי...". ומסיים אותו גאון את סיפורו על המקרה הנזכר: העזתי פנים באותה שעה ואמרתי להרב קוק: אל יחרה לכב' אם אגיד לו: בטוחני שאת רבי חיים זוננפלד לא היה וייצמן מצליח לרמות... "אולי אתה צודק", הגיב הרב קוק בנימה עמוקה של עצב ואכזבה.

עתה נביא בשלמותם את הדברים שכתב הרב הוטנר בעצמו, במכתבו לרב נריה מכ"ח אלול תשכ"ב. הרקע למכתב, כפי שמתאר הרב נריה³, הוא שבביקורו בקיץ תשי"ז בארצות הברית שמע מהרב הוטנר כי "הרב זצ"ל ידע יפה שורש הנשמה של פלוני ופלוני, אבל הוא לא ידע היכן גופם עומד..."; את הדברים הללו פרסם הרב נריה

2 'האיש על החומה' שם עמ' 411-412.

3 'שבחי הראי"ה' עמ' 431-433.

תשי"ז בארצות הברית שמע מהרב הוטנר כי "הרב זצ"ל ידע יפה שורש הנשמה של פלוני ופלוני, אבל הוא לא ידע היכן גופם עומד..."; את הדברים הללו פרסם הרב נריה לאחר שחזר לארץ ישראל (מבלי להזכיר את שם אומרם), והתפלמס עמם. מאוחר יותר, בקיץ תשכ"ב, ביקר הרב הוטנר בארץ ישראל ובין השאר נפגש עם הרב נריה, וכשחזר לארה"ב ביקש הרב הוטנר למסור לו את ההקשר הרחב יותר לאמירתו הנזכרת אודות הראי"ה⁴:

ראיתי דברך בנוגע למה ששמעת ממני בהיותך באמריקה. והנה דע לך כי הדברים הנ"ל ששמעת ממני אמרתי בילדותי למרן נ"ע ("ילדות הייתה בי והעזתי פני... וגו'). והנני בזה לספר לך גופא דעובדא היכא הוה. אני הגעתי לארץ בפעם הראשונה ימים אחדים לפני פתיחת האוניברסיטה על הר הצופים, ואז חלה אצלי ראשית ההכרה שלי עם מרן זצוק"ל. בימים הללו היה מדבר אתי הרבה בכל ההיקף על החלטתו להיות נוכח בפתיחה הנ"ל, כשהוא חורז וחוזר מעולם לעולם ומהיכל להיכל, כדרכו בקודש בשטף שיחתו הנהדרה. אחד העמודים של שיחותיו אלה הייתה ההבטחה שניתנה לו, כי לא יהא מקום באוניברסיטה זו לקתדרה של ביקורת המקרא. חלף זמן רב, ואירע לי להיות נוכח בחדרו של מרן נ"ע, בשעה שבא אחד ומסר את תוכן הרצאתו של פרופ' טורטשינר, שהשמיע באוניברסיטה אתמול בלילה. כמובן שכל ההרצאה הייתה מלאה תוכן של ביקורת המקרא מסוג הגרוע ביותר. מרן זצוק"ל העיף עלי מבט של אכזבה, מרירות ופחי נפש וצער נוקב, אשר עד היום מרגיש אני בלבי את המבט הזה כדקירת מאה מחטים בבת אחת. אני הייתי אז נדהם ונרעש מהמבט הזה, ואז, מבלי כוונה, הוציאו שפתי את המלים: "כנראה שמלבד הנשמה צריכים להכיר את הגוף". מצאתי לנכון למסור לך את העובדא הנ"ל.

עימות מול הנתונים העובדתיים

השוואה בין דבריו של הרב הוטנר שבכתב לדברים שנמסרו בשמו בעל פה, מעלה שורה ארוכה של הבדלים, שבין הבולטים שבהם נמצאים אחד בתחילת הדברים ושניים בסופם: ראשית, לפי גרסת רש"ז זוננפלד הסיפור כולו התרחש אחרי הפסח תרפ"ה, ואילו במכתב הרב הוטנר מבואר כי מדובר על שני אירועים נפרדים - בראשון, בסביבות ניסן תרפ"ה, דיבר איתו הראי"ה על השתתפותו בטקס פתיחת האוניברסיטה, והשני אירע אחרי ש"חלף זמן רב", אז היה נוכח הרב הוטנר בשעה שנמסר לראי"ה תוכן הרצאה שהושמעה באוניברסיטה. שנית, לפי גרסת רש"ז זוננפלד, הדברים אותם אמר הרב הוטנר לראי"ה כ"העזת פנים" היו "שאת רבי חיים זוננפלד לא היה וייצמן מצליח לרמות", ואילו במכתבו של הרב הוטנר מבואר כי

4 שם, עמ' 437-435.

הדברים שאמר היו "שמלבד הנשמה צריכים להכיר את הגוף"; שלישית, בעוד שלפי גרסת רש"י זוננפלד הודה הראי"ה בשפה רפה לדברי הרב הוטנר, הרי שבמכתבו של הרב הוטנר אין לכך זכר.

בין כך ובין כך, עיון קפדני בפרטי הנתונים המופיעים ב'האיש על החומה' מעלה כי **הסיפור כפי שהוא מתואר שם לא היה יכול להתקיים במציאות**. רש"י זוננפלד מתאר כי לאחר פסח תרפ"ה - בשלהי ניסן או באייר - הגיע לביתו של הראי"ה בחור שמסר על תוכן הרצאתו של הפרופסור נפתלי הרץ טורטשינר (טור-סיני), שלפי האמור כיהן כ"ראש הקתדרה לביקורת המקרא". אולם העובדות הן שבשנים אלו ישב טור-סיני ב"בית המדרש" למדעי היהדות בברלין שבגרמניה, לארץ ישראל הוא הגיע רק בשנת תרצ"ג, ובאוניברסיטה החל ללמד בשנת תרצ"ד⁵; כך שעד אז לא היה ניתן לדון בתוכן הרצאותיו בירושלים⁶.

שמה נבקש לומר כי אך טעות קטנה נפלה בדברים, ולא היה מדובר בפרופ' טור-סיני אלא בפרופסור אחר כלשהו? אף זאת לא ניתן לומר, לאור העובדה כי (כפי שנראה להלן) לימודי מקרא באוניברסיטה העברית לא התקיימו כלל לפני **אמצע תרפ"ז**⁷! ממילא, מתברר כי התיקון הנדרש בפרטי הסיפור אינו בשם - אלא בתאריך, והאירוע התרחש כפי הנראה במחצית הראשונה של תרצ"ד - אז אכן כבר היה הרב הוטנר שוב בירושלים⁸. קביעה זו הולמת את המבואר במכתבו של הרב הוטנר, כי "חלף זמן רב" מאז טקס פתיחת האוניברסיטה ועד התרחשות האירוע. אין ספק אפוא, כי הגרסה שהביא רש"י זוננפלד לוקה בשיבושים מהותיים (על אף שנדפסה עוד בחיי הרב הוטנר), וכי הדברים התמציתיים שנכתבו על ידי הרב הוטנר עצמו מהימנים ועדיפים מכל בחינה (ועוד ניווכח בכך שוב בהמשך).

5 ואף זאת לא כפרופסור למקרא (הוא מעולם לא היה חבר החוג למקרא) - הרצאותיו על ספר איוב היו במסגרת כהונתו בקתדרה ללשון העברית (ראו: 'דואר היום' כ"ג כסלו תרצ"ו, גיליון 69, עמ' ד).

6 קושי נוסף בתיארוך האירוע לשנת תרפ"ה, הוא שבלתי סביר כי בחור צעיר בן 19, אמנם קרוב משפחה רחוק (בן-דוד שני של כלת הראי"ה; סבתו וסבה של חוה-לאה אשת הרצי"ה קוק היו אחים), יעז לומר דברים שכאלה לראי"ה, לא כל שכן בפגישתם הראשונה! תשע שנים מאוחר יותר, לעומת זאת, הרב הוטנר כבר החזיק בהיכרות ותיקה עם הראי"ה, וגם היה מוכר כת"ח ומחבר ספר חשוב ('תורת הנזיר', קובנה תרצ"ב - עם הסכמת הראי"ה כמובן).

7 זאת ועוד: בתיאור - המפורט עד כדי פליאה - של רש"י זוננפלד בשם הרב הוטנר, נמצאת גם הערת שוליים המרחיבה אודות תוכן שיחת הטלפון הדחופה אליה נקרא הראי"ה (לפי הסיפור). על פי האמור שם, הראי"ה שוחח עם ד"ר חיים יסקי, "מנהל בית החולים הדסה", ודרש ממנו למנוע נתיחה של אדם שנפטר. ובכך, לתפקידו הניהולי הראשון ב'הדסה' התמנה יסקי רק בתרפ"ח, ואילו בתרפ"ה - אז התרחש האירוע לפי רש"י זוננפלד - עדיין שימש הלה כרופא עיניים נודד (ראו בין השאר: 'דואר היום' כ"ג סיון תרפ"ח, גיליון 211, עמ' 4).

8 לאחר שיצא לאירופה מחורף תרפ"ט עד קיץ תר"ץ, ושוב מחורף תרצ"א עד אביב תרצ"ג; באביב תרצ"ד עזב לארה"ב ושהה שם שנים רבות (ראו המאמר לתולדותיו שכתבה בתו, ספר הזיכרון למרן הפחד יצחק, ירושלים תשמ"ד, עמ' טז-כז).

אולם לכשנאחוז במסקנה נכוחה זו, תצטרך מעתה העדות שלפנינו להתמודד עם עובדה נוספת, שבמידה רבה מוציאה את העוקץ מן הסיפור כולו: תרעומת על לימודי ביקורת המקרא באוניברסיטה העברית, השמיע הראי"ה ברבים עוד באביב תרפ"ז (כפי שנראה להלן), שבע שנים תמימות לפני ש"הופתע" כביכול מדברי אותו בחור שסיפר לו על הרצאתו של טורסיני!

תיאור ההתרחשויות כפי שהיו

על מנת לסדר את הדברים כמתכונתם הנכונה, נניח בצד לפי שעה את העדות הנידונה, ונתאר בצורה כרונולוגית את סדר ההתרחשויות שביב פתיחת האוניברסיטה העברית ולימודי המקרא בה.

טקס פתיחת האוניברסיטה בהר הצופים התקיים כאמור בז' ניסן תרפ"ה. עוד קודם לכן, בתחילת חנוכה תרפ"ה, נחנך המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה; אולם הן באותה שנה והן בשנה שלאחר מכן (תרפ"ו), לא נפתחה עדיין מסגרת ללימודי מקרא, ובאותו מכון התמקדו בעיקר בתחומי התלמוד וההיסטוריה⁹. הסיבה להיעדר תחום המקרא מן האוניברסיטה בשנתיים הללו הייתה ויכוח ציבורי סוער, שהתנהל הן בוועד הנהלת האוניברסיטה והן בעיתונות, בשאלת טיבם וצביונם הרצוי של לימודי המקרא באוניברסיטה: האם על הלימודים להתנהל בהתאם לרוח אמונת ישראל, או שיש להנהיג "חופש מדעי" מוחלט, שפירושו כמובן ביקורת המקרא¹⁰. בשנה הראשונה היו רוב המרצים במכון למדעי היהדות שומרי מצוות (בהם הפרופסורים יעקב נחום אפשטיין, שמואל קליין ושמחה אסף), אך דבר זה השתנה בשנה שלאחר מכן עם הצטרפות מרצים נוספים (ובראשם פרופ' יוסף קלוזנר ופרופ' גרשום שלום)¹¹.

הראי"ה קוק היה מודע היטב לכל ההתרחשות הזו שבירושלים. עוד בחורף תרפ"ו ביטא הראי"ה במכתבים לרב יוסף הרץ מבריטניה ולרב אהרן טייטלבוים מארצות הברית ולאחרים מורת רוח מאופיו המתגבש של המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה, והיה פסימי ביותר באשר לאפשרות שביקורת המקרא לא תילמד שם בעתיד:

אנכי איני עוסק במלחמה שלילית, כי אם במלחמה חיובית. ולעומת המכון למדע היהדות, שגם אם צביונו היה נשמר בלא נסיגה רבה מדרך היהדות לא

- 9 ראו לדוגמה מערכת השעות של המכון לקיץ תרפ"ה: 'דואר היום' כ"ה ניסן תרפ"ה, גיליון 164, עמ' 2; וכן ל' ניסן, גיליון 167, עמ' 7. ראו גם: 'ידיעות המכון למדעי היהדות', חוברת א, ירושלים, ניסן תרפ"ה, עמ' 49 ואילך.
- 10 ראו בין השאר: 'הצפירה' ט"ז אדר ב' תרפ"ז, גיליון 68, עמ' 2; 'הצפירה' כ"א אדר ב', גיליון 72, עמ' 3; 'היינט' י"ז אדר ב' תרפ"ז, גיליון 68, עמ' 4.
- 11 השוו את תכני ידיעות המכון למדעי היהדות שנזכר לעיל, מול הספר 'מדעי היהדות' כרך א, ירושלים תרפ"ו.

היה נותן לנו את הרכוש הרוחני השלם - קדושת התורה ותום האמונה בקדושתה וטהרתה - קל וחומר שאין שום תקוה על השמירה שלו ממדחפות גדולות אל תוך הקלחת של כל המחלקה הזרה הארסית השולטת בעולם החילוני...¹²

ואכן, אט־אט החל הוויכוח בהנהגת האוניברסיטה לנטות לכיוונם של אלה שתמכו בעיסוק ב"ביקורת המקרא", ושנתיים אחרי הקמת האוניברסיטה, בל' ניסן תרפ"ז, החלו בה לראשונה לימודי מקרא¹³. שבועות ספורים לאחר מכן כבר השמיע הראי"ה בפומבי את תרעומתו על אופיים של הלימודים הללו. היה זה במסיבת עיתונאים שנערכה בבית הראי"ה לרגל חזרתו מ'מסע מושבות' שנערך באייר תרפ"ז; בסיום הדיווח על רשמי המסע נשאל הראי"ה מספר שאלות על ידי העיתונאים, ואחת מהן נגעה בסוגיית ביקורת המקרא שהחלה לקבל מקום באוניברסיטה. לפי התייעוד העיתונאי, שנדפס למחרת, הראי"ה התבטא ש"רק אחרי שבאו אליו בעת פתיחתה [של האוניברסיטה] הרב [פרופ' ישראל] לוי הרב הראשי של צרפת והרב [ד"ר יוסף] הרץ הרב הראשי של אנגליה, והבטיחו לו שהמכללה לא תהיה בלתי דתית, נאות לנאום בטקס הפתיחה. וכשדיבר אז רצה להגיד הכל, ולא שעה לפתקאות וההערות של ד"ר וייצמן ולזמזום מסביב עד שגמר להגיד את כל מה שהיה לו לאמר¹⁴. והנה הוא רואה שבמחלקת מדעי היהדות מנתחים את התנ"ך ומבקרים

12 איגרת לרב טייטלבוים מכ"ב חשוון תרפ"ו; הובאה על ידי הרב ארי יצחק שבט, "תעודות חדשות בענין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית", 'המעין' תמוז תשס"ז (שנה מז' גיליון ד), עמ' 22-24.

13 ראו: 'דואר היום' ז' אייר תרפ"ז, גיליון 201, עמוד השער. יש להעיר כי גם בשלב זה לא היה מדובר בהקמת חוג למקרא, אלא במינוי פרופסור המלמד את הנושא (שלמה פרלס מגרמניה) במסגרת המכון למדעי היהדות. יתר על כן, פרופסור זה חזר לאירופה בתוך פחות משנה, כך שלמעשה הוחזר המצב לקדמותו! לימודי מקרא במסגרת האוניברסיטה התחדשו רק **בתרצ"ג**, וחוג למקרא לא נפתח אלא בשנת ת"ש. כפי המתואר ע"י כותבי תולדות האוניברסיטה העברית, הדחייה הממושכת בהקמת החוג למקרא נבעה מהמתח ששרר בהנהלת המכון למדעי היהדות בין תומכי ביקורת המקרא לבין מתנגדיה: "מתח זה התבטא היטב בעמדתו כפולת הפנים של הרב יוסף הרץ, רבה הראשי של לונדון, שכהן כראש מועצת המכון למדעי היהדות: למרות עמדתו העקרונית שהמכון צריך להיות מוסד מדעי, לא התקבל להוראת המקרא אף מורה אחד שחשש של 'בְּקֶרֶת' דבק בו. לא רק חוקר כטורטשינר, אלא אפילו צ"פ חיות [מווינה] נחשב כקיצוני מדי ולא עבר את המחסום..." (שרה יפת "ייסודו וראשית תולדותיו של החוג למקרא", בתוך 'תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים - התבססות וצמיחה', ירושלים תשס"ה, עמ' 300. ושם עוד מידע רב בנושא). לאמיתו של דבר, לימודי ביקורת המקרא כתחום בפני עצמו החלו באוניברסיטה העברית בתקופה מאוחרת למדי; לטענת יפת (שם עמ' 302-303) גישת הביקורת החופשית נעשתה שלטת בחוג למקרא רק לאחר קום המדינה, למעלה מעשרים שנה לאחר הקמת האוניברסיטה ושנים לאחר פטירתו של הראי"ה!

14 ואכן, נאומו של הראי"ה נמשך כשלושת רבעי שעה, עד כדי שלמחרת היו שהתלוננו

אותו וכו', בניגוד להבטחת הרבנים שהם כבר ה'אינטליגנטים', רבני צרפת ואנגליה¹⁵.

הדברים מאלפים. מחד גיסא, בולט הדמיון ביניהם לבין תורף עדותו של הרב הוטנר¹⁶: אכן, הסכמתו של הראי"ה להשתתף בטקס פתיחת האוניברסיטה היתה כרוכה בהבטחה שקיבל בדבר אופיים של הלימודים שיתקיימו בה¹⁷. מאידך גיסא, את הדברים הללו השמיע הראי"ה עוד בתרפ"ז, כשגם לפני כן הוא עקב מקרוב אחר ההתרחשויות באוניברסיטה - וכך גם לאחר מכן¹⁸. במילים אחרות, אין מנוס מן המסקנה כי התיאור שבו הראי"ה כביכול "הופתע" ו"התאכזב" שבע שנים מאוחר

בעיתונות על אורכו. בין השאר הדגיש בו הראי"ה את הדרישה כי "המורים אשר ללימודי היהדות, החל מספר הספרים התנ"ך - אור חיינו - עד כל אפיקי התלמודים וכל אנפיהם וחכמת ישראל ותולדתו, אנשים אשר עם כל גדולת המדע שלהם כל אחד במקצועו יהיו גם שלומי אמוני ישראל בדעותיהם, ברגשותיהם ובכל דרכי חייהם" (מאמרי הראי"ה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 308). כפי שסיכם ישראל ברטל: "...במיוחד חשש הרב קוק מפני לימוד הטקסטים היהודיים הקדושים באורח מדעי-ביקורתי, ובראש ובראשונה הוא מזהיר [בנאומו] בפני ביקורת המקרא..." ("נאומו של הרב א"ה קוק: דברי פרשנות", בתוך 'תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים - שורשים והתחלות', ירושלים תשנ"ז, עמ' 317-316). ולא כאן המקום להאריך בנושא הנאום והתגובות לו.

15 'דואר היום' כ"ט אייר תרפ"ה, גיליון 221, עמ' 4 (וראו גם העיתון 'דבר' מאותו יום, גיליון 611, עמוד השער). במשפט האירוני שבסוף הדברים, התכוון הראי"ה שאפילו הרבנים המשכילים, בעלי תואר הפרופסור והדוקטור מצרפת ואנגליה, מתנגדים לצבינם של הלימודים הללו.

16 ובניגוד (שוב!) לגרסתו של רש"ז זוננפלד, מתברר כי לא וייצמן הוא שמסר את ההבטחה לראי"ה, אלא הרבנים מאנגליה וצרפת (שהיו חברים בוועד המנהל של המכון למדעי היהדות). לאזכור ביקור של השניים - בנפרד - בבית הראי"ה כמה ימים לפני הטקס, ראו: 'דואר היום' ג' ניסן תרפ"ה, גיליון 145, עמ' 3. במקביל גם בזיכרונותיו של וייצמן על פתיחת האוניברסיטה, בתוך 'האוניברסיטה העברית בירושלים - כ"ה שנה', ירושלים תש"י, עמ' 21-24, אין זכר לעניין שכזה.

17 במאמרו של הרב שבט שנזכר לעיל (הערה 12) מובאות ראיות מן הגורן ומן היקב במגמה להוכיח כי הצד של "ורחב לבבך" ביחס לפתיחת האוניברסיטה היה עיקר אצל הראי"ה לעומת הצד של "ופחד", עד כדי דיבור על "תחושת הסיפוק [...] מטקס חנוכת האוניברסיטה" (שם עמ' 16) - זאת בשעה שבכל איגרות הראי"ה שלפנינו בנושא זה, בלי יוצא מן הכלל (אכן, איני מתכוון למסמכים באנגלית שנכתבו על ידי מי ממקורביו, וכדומה), החשש מן האוניברסיטה מודגש פי כמה מאשר השמחה על הקמתה. המחשבה כי הראי"ה היה עשוי לראות בחיוב קיומו של מוסד אקדמי שביקורת המקרא נלמדת בין כתליו הינה מופרכת לחלוטין; ודאי גם הרב שבט מסכים לכך, אך חסרה במאמרו הסתייגות ברורה מעניין זה.

18 ראו לדוגמא איגרתו לפרופ' אברהם הלוי פרנקל מל' סיוון תרפ"ח, בה הסכים שיקבל משרה באוניברסיטה העברית משום ש"כמה שהן המגרעות באוניברסיטה, לא תוכל להתעלם מאתנו חובתנו ללחום בעד כיבוש עמדה הגונה בתוכה לטובת היהדות הנאמנה..." ('איצרות הראי"ה', ח"א עמ' 479).

יותר, כאשר שמע כביכול לראשונה על כך שבאוניברסיטה לומדים ביקורת המקרא - אינו יכול להיות נכון¹⁹.

נשוב עתה לעדותו של הרב הוטנר, ונבחן את פרטיה לאור העובדות שהובאו כאן. אם כן, כשאותו בחור סיפר לראי"ה (בתרצ"ד) על הרצאתו של טורסיני, הראי"ה הגיב במורת רוח ניכרת - תגובה מתבקשת למשמע דברי הבל שכאלה המנוגדים לקדושת התורה. לאחר מכן הוא פנה לרב הוטנר, שנכח באותו מעמד, וסיפר לו שוב את המעשה - אותו כבר סיפר במסיבת העיתונאים של תרפ"ז - על הזיקה בין הסכמתו להשתתף בטקס לבין ההבטחה שקיבל בשעתו אודות אופי הלימודים באוניברסיטה. הרב הוטנר, שכנראה סבר כי הייתה זו הפעם הראשונה שהראי"ה התוודע לעובדה שהאוניברסיטה נותנת ביטוי לגישת ביקורת המקרא, פירש את מורת הרוח של הראי"ה מן הדברים ששמע כ"מבט של אכזבה, מרירות ופחי נפש וצער נוקב" בשל ה"גילוי" כי ההבטחה הופרה²⁰, ולפיכך הפליט את אותה אמירה "שמלבד הנשמה צריכים להכיר את הגוף".

הערה לסיום

בסיכומם של דברים, יש להעיר בקצרה לגבי עצם הטענה כי "הרב זצ"ל ידע יפה שורש הנשמה של פלוני ופלוני, אבל הוא לא ידע היכן גופם עומד" וש"מלבד הנשמה צריכים להכיר את הגוף". ביריעה רחבה שפרסתי לאחרונה יחד עם הרב אברהם וסרמן על יחסיו של הראי"ה עם קרן הקיימת לישראל²¹ תוארו בין השאר באריכות ובפרוטרוט מאמציו המרובים של הראי"ה לבלימת ההידרדרות בשמירת המצוות ברחבי ארץ ישראל בכלל, ומאבקו הבלתי פוסק למען שמירת השבת והכשרות ביישובים שעל אדמת הקק"ל בפרט. את דמותו רבת האנפין של הראי"ה היו שהכירו

19 נחמד זאת יותר: איש לא היה יכול "להפתיע" את הראי"ה בדיווח על קיום לימודי ביקורת המקרא באוניברסיטה, בכל תאריך שהוא, היות שהראי"ה העריך שכך יקרה בזמן כלשהו עוד לפני שהחלו הלימודים בפועל.

20 לפי גרסת רש"ז זוננפלד, הראי"ה אף הפטיר בתמימות: "והנה נתברר לי שוייצמן רימה אותי...". דא עקא, כל עניין ה"רמאות" הלז לא היה ולא נברא אלא לפי ההנחה שהאירוע כולו התרחש אחרי פסח תרפ"ה, כלומר שבתוך שבועות ספורים מטקס הפתיחה הופרה ההבטחה והועברו הרצאות באוניברסיטה על ביקורת המקרא; בפועל, כאמור למעלה (בעיקר בהע' 13), שנים מאז הטקס לא לימדו כלל מקרא באוניברסיטה, וכשהחלו לעשות כן היה זה רק אחרי ויכוח ממושך. הווה אומר שההבטחה שניתנה לראי"ה לא הייתה מעשה של רמאות או אחיזת עיניים, ומתחילה היא אכן קוימה, אלא שלאחר מאבק כוחות פנימי בהנהלת האוניברסיטה גברה ידם של מצדדי ביקורת המקרא. יתר על כן, המידע שצוין לעיל (בהערה הנ"ל) מוכיח כי ההתנגדות הפומבית ללימודי ביקורת המקרא מיתנה את אופיים של לימודי המקרא באוניברסיטה במשך שני עשורים ויותר; הרי שמאמציהם של הראי"ה ושל אחרים השפיעו למשך תקופה משמעותית.

21 בספר 'להכות שורש - הראי"ה קוק והקרן הקיימת לישראל' (ירושלים תשע"ב).

בעיקר מן הזווית הרואה רב המעביר שיחה או שיעור בבית המדרש, פוסק הלכות לשואלים אותו או עוסק בהגיוני תורה בנגלה ובנסתר; אך העיון בתמונה ההיסטורית השלמה של חיי הראי"ה ופועלו כרב הראשי לארץ ישראל (ושחלקים חשובים ממנה נסקרו בספר הנזכר) ממחיש היטב כי הראי"ה ידע גם ידע 'היכן עומד גופם' של החילונים, הכיר מקרוב את מצבם של כלל בני דורו, ופעל באופן נמרץ - ובהצלחה לא מבוטלת - למנוע קלקולים ולתקן תקלות בעניינים הקשורים לקיום התורה והמצוות במרחב הציבורי בארץ ישראל.

...עכשיו הרוצה לפרוץ גדר אינו מבקש לו שום היתר מרבנים, ועושה כל מה שלבו חפץ בלא שום תיקון, ושאלת תיקונים בדת הייתה ללעג ולקלס גם להמתחדשים. על כן אין שום חשש להתיר מה שהוא מותר על פי דין תורה, אף על פי שעל פי הוראה לא היה מקודם מנהג על זה להתיר. וכבר כתבתי למעלת כבוד תורתם שאני יודע בירור תכונת בני דורנו, שדווקא על ידי מה שיראו שכל מה שיש להתיר על פי עומק הדין מתירין אנחנו - ישכילו לדעת שמה שאין אנו מתירין הוא מפני אמיתת דין תורה, וימצאו רבים הדבקים בתורה שישמעו לקול מורים בעזרת ה'; מה שאין כן כשיתגלה הדבר שישנם דברים כאלה שמצד שורת ההלכה ראויים הם להתיר, ורבנים לא חשו על טורחם וצערם של ישראל והניחו את הדברים באיסורם, יצא מזה חס ושלום חילול השם גדול מאוד...

שו"ת אורח משפט אור"ח סי' קיב